فارسی کی دوسری
انجمن حمایت اسلام لاہور
ناشر
مجلس برکات الجامعۃ الاشرفیہ مبارکپور اعظم گڑھ یوپی (انڈیا)
پن کوڈ: ۲۷۶۴۰۴

بسم اللہ الرحمن الرحیم

فارسی کی دوسری

مرتبہ

انجمن حمایت اسلام لاہور

ناشر

مجلس برکات

الجامعۃ الاشرفیہ مبارک پور۔ اعظم گڑھ۔ یوپی

پن کوڈ: ۲۷۶۴۰۴

بار سوم ——— ۱۴۲۸ھ/۲۰۰۷ء

بسم اللہ الرحمن الرحیم

نحمدہ و نصلی علیٰ رسولہ الکریم

حمد و ثنا

انتخاب از کیمیاے سعادت

شکرِ خداے را کہ یگانہ و بے ہمتاست — ہمہ عالم و ہر چہ دروست، آفریدۂ اوست

ہستیِ او را ابتداے و انتہاے نیست — زمین و آسمان و ہر چہ ہست در حکم اوست

ہر چہ خواست کرد و ہر چہ خواہد کند، بروے حکم نیست ☆ از بہر ہدایت آدمیاں پیغمبراں را آفرید کہ آخرِ ہمہ پیغمبرِ ما است ☆ رحمتِ خدا بروے باد ☆ پیغمبرِ ما حضرت محمد مصطفٰے (بروے رحمتِ خدا) سرور و خاتمِ پیغمبراں اند کہ بعد از ایشان پیغمبرے نباشد ☆ ہمہ خلق را اطاعتِ ایشاں باید کرد ☆

اِنتخاب از رِسالۂ منہاجُ العابِدین

بداں اے عزیز! زِنہار بغیر حق اعتماد مکن تا پشیماں نشوی ☆ از حق غافِل مباش تا شیطان برتو راہ نیابد ☆ ہیچ چیز مغرور مشو تا ہلاک نگردی ☆ دل از حرص خالی کن تا راحت یابی ☆ در کارِ حق باش تا کارِ تو ساختہ گردد ☆ جز حق و راست مگو تا خستہ نگردی ☆ دل بر کس مبند تا زِیاں نکنی ☆ کسے را عیب مکن تا بعیب مبتلا نگردی ☆ در تنگیہا صبر کن تا کشایش یابی ☆ طمع از دل دور کن تا خوار نہ گردی ☆ از ہمہ نومید شو تا کارِ تو برآید ☆ کار بہ اِخلاص کن تا جزا یابی ☆ غمِ دنیا مخور تا دلِ تو تباہ نشود ☆ راستی

پیش گیر تا رستگار شوی ☆ آزارِ کس مخواہ تا امان یابی ☆ کسے را بحقارت منگر تا خوار نشوی ☆ از جہتِ دنیا اندوہگیں مباش تا پریشان نگردی ☆ مرگ را یاد کن تا دلِ تو بدنیا نگراید ☆ در امانت خیانت مکن ☆ بیہودہ گوئی را سر ہمہ آفتہا دان ☆ مِنّت بردار مِنّت مَنِہ ☆ نمّام را بخود راہ مدہ ☆ حاجت روائی را کارِ بزرگ داں ☆ عقوبت باندازۂ گناہ کن ☆ بہر جا کہ باشی خدا را حاضر داں ☆ گستاخ مباش ☆ عہد را در حال سخط و رضا نیکو نگہدار ☆ چوں با اہل دنیا نشینی خدائے تعالی را فراموش مکن ☆ توقع از کس مدار تا عزت یابی ☆ فروتنی کن تا بہ بزرگی رسی ☆ شکرِ حق بجا آر اگر نعمت دنیا و دین خواہی ☆ دشمن مباش تا امان یابی ☆ با حق باش اگر عیش جاوِدانی خواہی ☆ خدمتِ بزرگاں کن تا بہ بزرگی رسی ☆ صبر پیش گیر اگر عافیت خواہی ☆ خود را بحق سپار تا بسامان شوی ☆ خود را ہیچ قدر مَنِہ تا باقدر گردی ☆ قناعت کن اگر تو انگری خواہی ☆ در بندِ چیزے مباش تا آزاد شوی ☆ خود را مبیں تا بمعرفت رسی ☆ بصدق طلب تا بیابی ☆ حرمت را نگہدار تا محترم گردی ☆ خوش خو باش تا عزیز گردی ☆ سودائے پیش گیر کہ دراں سودے کنی ☆ خشم فرو خور تا راحت یابی ☆ مسکین باش تا مقبول شوی ☆ کارے کن کہ پشیماں نگردی ☆ در عیبِ خودِ فرو شو اگر باکاری ☆ باہمہ رفق و نرمی کن تا عزیز گردی ☆ بر نعمتِ کس حسد مکن تا عافیت یابی ☆ یار ہمہ کس باش تا محتشم گردی ☆ بر زیر دستاں شفقت کن تا برہی ☆ در کارہا آہستگی کن تا شیطان بر تو ظفر نیابد ☆ طہا را دریاب تا خوشنودیِ حق یابی ☆ بدخوئی را ترک دہ تا عیش بر تو تلخ نگردد ☆ در معاملۂ سخت مپیچ تا خستہ نگردی ☆ باہمہ آسانی کن تا برہی ☆ دُرشتی بگوار تا نزدیک ہمہ دوست گردی ☆ از خود طلب اگر جواں مردی ☆ حق را

یاد کن تا دلِ تو سیاہ نگردد ☆ در ماندگاں را دریاب تا باز نمانی ☆ جز حق میندیش اگر
طالبی ☆ خلاف ترک دہ تا بسلامت مانی ☆ از عکم سر متاب تا عاصی نشوی ☆ آں کہ
با تو بدی کند باوَے نیکی کن ☆ با قافلہ رَو کہ رہزناں بسیار اند و دشمناں درکار ☆
سر بریں در ہنہ یا بر و سرِ خود گیر ☆ خود خواہ مباش اگر دوست خواہی ☆ دوستی آں بہ کہ
برائے خدا بُود ☆ بارِ خود بر کس مَنِہ تا خوار نگردی ☆ پند بشنو تا سود حاصل کنی ☆ بحق
پناہ گیر تا خلاص یابی ☆ وقت را بشناس اگر صرّافی ☆ طمع از خلق بردار تا محتاج نگردی ☆
ہوائے نفس را خلاف کن اگر دلاوری ☆ کار باندیشہ کن تا زیاں نکنی ☆ از حق نصرت خواہ
تا یاری یابی ☆ بحق بگریز تا از دشمن برہی ☆ بیکس باش تا باکس باشی ☆

اِنتخابِ از سفرنامۂ شاہِ ایران

سواریِ ریل

یک ساعت از شب رفتہ براہِ آہن رفتیم ☆ کالسکہائے راہِ آہن بسیار خوب و
وسیع و مزّین بود ☆ ہمہ باہم وصل بود ☆ بجمیع کالسکہا می شد رفت و آمد ☆ اول مرتبہ
ایست کہ بکالسکۂ بخاری نشینم، بسیار خوب و راحت است ☆ ساعتے پنج فرسنگ راہ
میرود ☆ تندیِ حرکتِ کالسکہ بطورے بود کہ کلاغ وقتیکہ در پرواز بود، کالسکہ برابر
اور سیدہ از وے گذشت و کلاغ عقب می ماند ☆

در ہر دو سہ میل یک قراوَل خانہ بجہت حفظ راہ و در ہر چند فرسنگ یک
استاسِیَون (اسٹیشن) ساختہ اند ☆ استاسیون محلِ استادنِ کالسکۂ بخار است کہ
آنجا عراوہ ہارا چرب می کنند، مسافراں پائیں می آیند، قہوہ و غذا می خورند ☆ بنا ے

استاسیونہا بسیار خوب است و ہمیشہ چند کالسکۂ بخار برائے حمل و نقلِ مسافر و مالِ تجارت در ہر استاسیون حاضر است☆

سیر کارخانۂ پنبہ ریسی

برائے تماشائے کارخانۂ پنبہ ریسی رفتم☆ رسیدم سرِ کارخانہ۔ پنج مرتبہ داشت، در ہر مرتبہ کارے میکردند، اغلب زنہا مشغول کار بودند، ریسماں وغیرہ درست میکردند☆ در مرتبۂ پائیں پارچہ می بافتند کہ ایں پارچہ را بجائے دیگر بردہ نقشِ چیت زدہ بہ تمام دنیا حمل می کنند☆ کارخانۂ پائین بسیار تماشا داشت، بقدر یک میدانِ بزرگ بود، البتہ بقدر دو ہزار دستگاہ داشت، بر ہر دستگاہ چہار نفر زن کار می کردند☆

سیرِ باغ وحش

رفتیم بباغ وحش، قفسہائے بزرگ خوب دیدہ شد کہ ہر نوع حیوانے را در قفس علیحدہ گزاشتہ بودند☆ انواعِ طیورے کہ در عالم بہم می رسد، ہمہ در آنجا موجود بود☆ اَشکالے کہ در کتاب نوشتہ اند، در ینجا زندہ دیدم☆ بعد داخلِ دالان قفسہائے حیواناتِ درندہ دیدیم، اینقدر انواعِ سباع بود کہ بہ تصور نمی آید☆ شیرِ یالدارِ افریقہ بسیار عظیم الجثہ و مُہیب بود، یالِ سیاہ بسار ضخیم ریختہ، سرش بقدر سرِ فیل بلکہ بزرگتر، چشمہائے دریدہ خیلے مُہیب، بدن خوش شکل مثلِ مخمل☆ شیربان گوشت بلندی کرد، او بلندی شد☆ من مائل بودم کہ مدتے تماشائے ایں شیر بکنم و لے از ہجومِ مردمِ تماشائی ممکن نبود☆ چند ببر بسیار بزرگ از ببُر ہائے افریقہ و ہند نیز بود☆ و پَلنگ سیاہ ہم دیدہ شد کہ خیلے غریب و مہیب بودند☆ شیر ہائے دیگر ہم بودند☆ یک شیر

یالدارے بوداما ہنوز یالش مثل آں دو شیرِ اولیں نشدہ بود☆ شیر مادہ ہم بود کہ چند بچۂ
شیر ہمانجا زائیدہ و بچہ ہالیش بزرگ شدہ بودند☆ پلنگ زیاد، یُوزہاے مختلف،
گفتارہاے عجیب الخلقت کہ صداہاے غریب می کردند☆ میمونہاے مختلف وغیرہ ہمہ
انواعِ حیوانات دیدہ شد☆ دو فیل ہم بودند، یکے بسیار بزرگ کہ ہندی بود، دیگرے
از افریقہ☆ فیلِ افریقہ بسیار تفاوت با فیل ہند داشت☆ گوشہاے خیلے بزرگ تر و
پہن تر بود☆ گاؤمیش وحشی بزرگ و کوچک ہم بودند☆ گاؤمیشِ تبت نیز دیدم، از
اطرافش آنقدر پشم آویختہ بود کہ بزمین می کشید، بسیار مہیب بود☆ حیواناتِ عجیب
دیگر ہم آنقدر در آنجا دیدہ شد کہ بحساب نیامد☆ ہر نوع حیواناتے کہ در ہر اقلیم بودہ،
در آنجا جمع نمودہ اند☆ در کمالِ نظافت و پاکیزگی خوراک ہر یک رامی دہند☆ انواعِ
طوطیہا و طاؤسہا و انواع مرغہاے خوش رنگ در قفسے بسیار بزرگ مشغول پرواز و بازی
بودند☆ باز بہ ماہی خانہ آمدیم، دیدیم ماہیہا و حیوانات و نباتات بحری رااتُوے حوضہا
کہ روے آنہا بلور و آئینہ ہاے بزرگ است انداختہ اند و متصل آب راہم تازہ می
کنند☆ از آنجا کہ ما ایستادہ تماشامی کردیم تہ حوض پیدا بود☆ ماہیہا و جانورہا و
نباتات بحالت طبعی کہ در دریا دارند پیدا ہستند، بعض خوابیدہ بعض در حرکت☆
خلاصہ ماہیہاے عجیب نوع رنگارنگ بزرگ و کوچک، صدفہاے بسیار، خرچنگہاے
مختلف رنگ و زاغ وغیرہ بسیار عجیب، انواعِ مرغہاے آبی، طوطیہاے رنگ برنگ
دیدہ شد☆ طوطیِ سفید بزرگ بود، خیلے شبیہ بآدم صدامی کرد☆ یک محوطہ بود
مانندِ قفس کہ میان آں فوارہ می جست و درش باز، ہمہ خانہ قفس بود، توے قفسہا درخت
مصنوعی ساختہ اند☆ ہر نوع مرغے کہ در دنیا تصور شود، سردسیری و گرم سیری در آنجا

موجود است و بہ ہر شکلے مرغے کہ در کتابہا دیدہ بودم، رنگ برنگ آنجا دیدم☆ ہمہ آنہارا در کمال پاکیزگی آب و دانہ می دہند☆ جمع ایں مرغہا یک دفعہ می خواندند، گاہے بازی می کردند، گاہ پرواز☆ خیلے از تماشاے آنہا حیرت دست داد☆ ہمیں جا در طویلہ بقدر پنجاہ و شصت اسپ بسیار خوب برنگہاے غریب بودند، ہیچ جا چنیں اسپہا ندیدہ شد☆ اسپہاے خالدارے عجیبے بودند☆ ایں اسپہارا طورے تعلیم و عادات دادہ اند کہ بیک اشارہ ہر حرکتے کہ خواہند می کنند☆ ہمہ اسپہا زبان می دانستند ☆ معلم می گفت: بایستید☆ ہمہ می ایستادندے☆ گفت: تُند بدَوید☆ می دویدند☆ می گفت: سرپا بلند شوید☆ فوراً بلند می شدند☆ می گفت: کج بدوید☆ می دویدند☆ خلاصہ ہر چہ میگفت، ہماں کردند☆ خیلے محلِ عبرت بود☆ شلاق بزرگے بدست میر آخورِ اسپہا بود، متصل حرکت می داد، مثل تُفنگ صدا می کرد☆

سیرِ دریا

امسال دوستے بحج رفتہ بود، می گفت: از اینجا سوار کالسکۂ بخار شدہ بہ بمبی رفتم، چندروز آنجا بودم، صبحے کہ می باید بکشتیِ بخار نشینم، زود برخاستہ بساحل رفتم، بدریا نگاہ کردہ دیدم، متصل قائق و کرجی است کہ بارِ آدم از ساحل بردہ بکشتیہا حمل کنند☆ من ہم در قائق نشستہ بکشتی داخل شدم☆ دو ساعت بظہر ماندہ لنگرِ کشتی را کشیدہ براہ افتادند، تا عصر دریا آرام بود بعد کم کم متلاطم شد، طورے کہ امواج مثل کوہ بلند می شد ☆ ہمہ اہلِ کشتی با حالتِ منقلب افتادہ بودند، مگر من و چند اشخاص دیگر کہ نیفتادہ بودیم و خودداری می نمودیم☆ خلاصہ بہ خطرے عظیم گرفتار شدہ بودیم ولے باز فضل خدا شامل

حال بود کہ بادِ مساعدے از عقبِ کشتیِ ما می آمد کہ مارا زود تر بہ طرفِ مقصد می بر
☆ شب را تا صبح ہمیں طور دریا متحرک و مواج بود☆ من اندکے خوابیدم، صبح بعد از
نماز و تلاوتِ قرآن بدریا نگاہ کردم، دیدم آبِ دریا خیلے آرام بود، ماہیہاے بزرگ از
دریا برآمدہ روے آب بازی می کرد☆

پس از روزے چند دیدم از سواحلے کہ نزدیک بود، چند مرغے کوچک پریدہ بکشتی
آمدہ آنجا نشستہ گرسنہ ماندہ اند، ساحل پیدا نیست اما از فراستے کہ خداے تعالیٰ بآنہا
دادہ است، رو بہ سمت دست راست کہ آں سو ساحل نزدیک تر است، مے پرند،
بازی می گردند☆ ملاحے یکے از آنہا گرفتہ توے قفس انداخت، آب خوردہ بعد از دقیقہ
بمرد، خیلے افسوس کردم☆

خلاصہ بجدہ رسیدہ از کشتی برآمدیم، آنجا شب گذاشتہ صباح زود براہ افتادیم☆
یکم ذیقعدہ بمکہ معظّمہ رسیدیم واز آنجا بمدینہ شریفہ رفتہ بزیارتِ روضۂ منورۂ رسالت
مآب صلی اللہ علیہ وسلم شرفیاب سعادت شدیم، باز با قافلۂ حجاجِ مدینہ حج نمودہ از
جدہ سوار کشتیِ بخار شدیم☆

روزے ہنگامِ شام خورد رعد و برق از سمتِ مغرب پیدا و ہوا تیرہ شدہ، اما باد
نبود☆ ہماں تیرگی و رعد و برق کہ اثر بد در حالتِ دریا دارد، دریا را منقلب کرد☆ شام
خوردہ بالاے کشتی رفتہ قدرے گشتم☆ در آسمان ہمہ ابر و تاریک بود☆ و از ہمہ
جوانب برق شدیدی می زد و صداے رعدی آمد، وسطِ آسمان باز بود، باد ہم کم می آمد، تا صبح
رعد و برق شدیدے بود بسیار مہیب، ابر ہمہ جا گرفتہ بناے باریدن داشت☆ شب
بواسطۂ انقلاب دریا ہمہ جہت یک ساعت بیشتر خوابم نبرد، صبح زود برخاستم، نماز کردہ

قرآن خواندم☆ ہوا بسیار منقلب بود، باران شدیدے بارید، یک برقے پنجاہ قدم از کشتی دور بدریا زد، صدائے ہزار توپ کردہ آب دریا را از ہم پاشید☆ اگر ایں برق بہ کشتی می خورد کشتی را از ہم متلاشی می کرد☆ ہوا ہماں طور بود، یک روز دو ساعت خوابیدہ از حرکتِ کشتی معلوم شد کہ بساحل نزدیک شدہ ایم، برخاستم و گفتم: الحمدللہ کہ از دریائے بزرگ خلاص شدہ بساحل رسیدیم ☆ چوں کشتی کہ ما نشستہ بودیم خیلے بزرگ بود، نمی توانست نزدیک ساحل برود، ایستاد، کشتیِ بخار کو چکے از ساحل آمد اما دریا چوں ہنوز تلاطم زیاد داشت، ہر قدر می توانستند آں کشتی را بہ کشتیِ ما متصل کنند نمی شد☆ چند دفعہ آوردند، اما ممکن نشد کہ متصل شوند☆ بالآخر قدرے صبر کردند، دریا قدرے آرام شد، آں وقت آوردہ باہم وصل کردند☆ من از کشتی پائیں آمدہ روزے چند بہ بمبی بسر بردم باز براہ افتادہ خانہ آمدم، بسیار شکر خدا کردم کہ بسلامت رسیدم☆

انتخاب از گلستاں

بابِ اول: در سیرتِ پادشاہاں

حکایت۱: ملک زادہٴ را شنیدم کوتاہ قد و حقیر بود و دیگر برادراں بلند و بالا و خوبرو☆ بارے مَلِک بکراہت و استحقار دروے نظر کرد، پسر بفراست و استبصار دریافت و گفت: اے پدر! کوتاہِ خردمند بہ از نادانِ بلند، ہر چہ بقامت کہتر بقیمت بہتر چنانچہ طُور اگر چہ خوردترین کوہہائے زمین است لیکن نزدِ خدا مرتبہ اش بزرگ تر است☆

قطعہ

آں شنیدی کہ لاغر دانا　　گفت روزے بابلہے فربہ

اسپ تازی اگر ضعیف بود ہمچناں از طویلۂ خر بہ

پدر بخندید وارکان دولت پسندیدند و براداراں بجاں برنجیدند☆

قطعہ

تامرد سخن نگفتہ باشد عیب وہنرش نہُفتہ باشد

ہر بیشہ گماں مبر کہ خالیست شاید کہ پلنگ خفتہ باشد

شَنیدم کہ مَلک را در آں مدت دشمنے صعب روے نمود، چوں لشکر از ہر دو طرف روے در ہم آوردند و قصد مبارزت کردند، اول کسیکہ اسپ در میداں جہانید، آں پسر بود و می گفت:

قطعہ

ں نہ من باشم کہ روزِ جنگ بینی پُشتِ من این منم کاندر میانِ خاک وخوں بینی سرے

کانکہ جنگ آرد بخون خویش بازی می کند روز میداں، وانکہ بگریزد بخونِ لشکرے

ایں بگفت و بر سپاہ دشمن زد و تنے چند از مردان کاری بینداخت☆ چوں پیش پدر باز آمد، زمینِ خدمت ببوسید و گفت:

قطعہ

اے کہ شخص منت حقیر نمود تا دُرُشتی ہنر نہ پنداری

اسپ لاغرمیاں بکار آید روز میداں نہ گاوِ پرواری

آوردہ اند کہ سپاہ دشمن بے قیاس بود و ایناں اندک، جماعتے آہنگِ گریز کردند☆ پسر نعرہ بزد و گفت: اے مرداں! بکوشید تا جامہ زناں نپوشید☆ سواراں را بگفتن او تہوُّر زیادت گشت و بیکبار حملہ بردند☆ شَنیدم کہ ہمدراں روز بہ دشمن ظفر

یافتند☆ ملک سر و چشمش ببوسید و در کنار گرفت و ہر روز نظر بیش کرد تا ولی عہدِ خویش کرد☆ برادرانش حسد بردند و زہر در طعامش کردند☆ خواہر از غرفہ بدید و دریچہ برہم زد☆ پسر بفراست دریافت و دست از طعام باز کشید و گفت: محال است کہ ہنرمنداں بمیرند و بے ہنراں جاے ایشاں گیرند☆

قطعہ

کس نیاید بزیرِ سایۂ بُوم　　ور ہُما از جہاں شود معدوم

پدر را ازیں حال آگہی دادند☆ برادرانش را بخواند و گوشمالی بواجب بداد، پس ہر یکے را از اطرافِ بلاد حصہ معین کرد تا فتنہ بنشست و نزاع برخاست کہ گفتہ اند: دہ درویش در گلیمے بخسپند و دو بادشاہ در اقلیمے نگنجند☆

قطعہ

نیم نانے گر خورَد مردِ خدا　　بذلِ درویشاں کند نیمے دگر

ہفت اقلیم اَر بگیرد بادشاہ　　ہمچناں در بندِ اقلیمے دگر

حکایت۲: سرہنگ زادۂ را در سراے اغلمش دیدم کہ عقل و کیاستے و فہم و فراستے زائد الوصف داشت، ہم از عہدِ خُردی آثار بزرگی در ناصیۂ او پیدا، ولمعانِ انوارِ زیرکی در جبینش ہویدا☆

بیت

بالاے سرش ز ہوشمندی　　می تافت ستارۂ بلندی

فی الجملہ مقبولِ نظرِ سلطان آمد کہ جمالِ صورت و کمالِ معنی داشت و حکما گفتہ اند: تونگری بدل است نہ بمال و بزرگی بعقل است نہ بسال☆

بیت

کودکے کو بعقل پیر بود — نزد اہلِ خرد کبیر بود

ابنائے جنس بر منصب او حسد بردند و بہ خیانتے متہمش کردند و در کشتن او سعیِ بے فائدہ نمودند☆

مصرع

دشمن چہ کند چو مہرباں باشد دوست

مَلِک پرسید کہ موجبِ خصمی ایشاں در حقِ تو چیست ؟ گفت : در سایۂ دولت خداوندی (دام ملکہ) ہمگنان راضی کردم مگر حسوداں کہ راضی نمی شوند الا بزوالِ نعمتِ من و اقبال دولتِ خداوندی باقی باد☆

قطعہ

توانم آنکہ نیازارم اندرونِ کسے — حسود را چہ کنم کو ز خود برنج دراست

بمیر تا برہی اے حسود کیں رنجے است — کہ از مشقت او جز بمرگ نتواں رست

قطعہ

شور بختاں بہ آرزو خواہند — مقبلاں را زوالِ نعمت و جاہ

گر نہ بیند بروز شپرہ چشم — چشمۂ آفتاب را چہ گناہ

راست خواہی ہزار چشم چناں — کور بہتر کہ آفتاب سیاہ

حکایت[۴] : بادشاہے باغلامِ عجمی در کشتی نشستہ بود و غلام ہرگز دریا نہ دیدہ و محنتِ کشتی نیازمودہ، گریہ و زاری آغاز نہاد و لرزہ بر اندامش افتاد، چندانکہ ملاطفت کردند

آرام نہ گرفت، مَلِک را عیش از و مُنغّص شد، چارہ ندانست ☆ حکیمے دراں کشتی بود، ملک را گفت: اگر فرمائی من اورا بطریقے خاموش گردانم ☆ گفت: غایتِ لطف وکرم باشد ☆ فرمود: تا غلام را بدریا انداختند ☆ بارے چند غوطہ بخورد، ازاں پس مویش بگرفتند وسوے کشتی آوردند، بہر دو دست درسکانِ کشتی آویخت، چوں برآمد بگوشہ بنشت وقرار گرفت ☆ ملک را پسندیدہ آمد، گفت: اندریں چہ حکمت بود؟ گفت: اول محنتِ غرق شدن نیازمودہ بود وقدرِ سلامتِ کشتی نمی دانست، ہمچنیں قدرِ عافیت کسے داند کہ بمصیبتے گرفتار آید ☆

حکایت :بر بالین تربتِ یحییٰ پیغمبر علیہ السلام معتکف بودم در جامع دمشق، یکے از ملوک عرب کہ بہ بے انصافی معروف بود، بزیارت آمد ونماز گذارد وحاجت خواست ☆

بیت

درویش وغنی بندۂ ایں خاکِ درانند و اناں کہ غنی ترند محتاج ترانند

آنگاہ روے بمن کرد وگفت: ازاں جا کہ ہمت دَرویشاں است وصدق معاملۂ ایشاں توجہ خاطر ہمراہ من کنید کہ از دشمن صعب اندیشنا کم ☆ گفتمش : بر رعیت ضعیف رحمت کن تا از دشمن قوی زحمت نبینی ☆

نظم

بازوانِ توانا وقوتِ سرِ دست خطاست پنجۂ مسکین ناتُوان بشکست
نترسد آنکہ برافتادگاں نبخشاید کہ گر ز پاے درآید کسش نگیرد دست
ہر آنکہ تخم بدی کشت وچشم نیکی داشت دماغ بیہدہ پخت وخیالِ باطل بست
زگوش پنبہ بُروں آر و داد خلق بدہ وگر تو می ندہی داد، روزِ دادے ہست

مثنوی

بنی آدم اعضاے یکدیگراند که در آفرینش زیک جوہر اند
چو عضوے بدرد آورد روزگار دگر عضوہا را نماند قرار
تو کز محنتِ دیگراں بے غمی نشاید که نامت نہند آدمی

حکایت ۵ : یکے از وزرا معزول شدہ بحلقۂ دَرویشاں درآمد و برکتِ صحبتِ ایشاں دروے اثر کرد و جمعیت خاطرش دست داد☆ مَلِک بار دگر باوے دل خوش کرد و عملش فرمود☆ قبول نہ کرد و گفت: معزولی بہ کہ مشغولی☆

رباعی

آنانکہ بکنج عافیت بنشستند دندانِ سگ و دہان مردم بستند
کاغذ بدریدند و قلم بشکستند از دست و زبانِ حرف گیراں رستند

ملک گفت ہر آئینہ مارا خردمندِ کافی باید کہ تدبیرِ مملکت را شاید☆ گفت: نشانِ خردمندِ کافی آنست کہ بہ چنیں کارہا تن ندہد☆

بیت

ہما بر ہمہ مرغاں ازیں شرف دارد کہ استخواں خورد و طائرے نیازارد

حکایت ۶: مِلک زادہ گنج فراواں از پدر میراث یافت، دستِ کرم بکشاد و دادِ سخاوت بداد و نعمت بے دریغ بر سپاہ و رعیت بریخت☆

قطعہ

نیاساید مَشام از طبلۂ عُود برآتش نِہ کہ چوں عنبر بوید

بزرگی بایدت بخشندگی کن   کہ تادانہ نیفشانی نہ روید

یکےازجلسائے بےتدبیر نصیحتش آغاز کرد کہ ملوکِ پیشیں مرایں نعمت رابسعی اندوختہ اند و برائے مصلحتے نہادہ، دست ازیں حرکت کوتاہ کن کہ واقعہا در پیش است و دشمنان در کمین، نباید کہ بوقتِ حاجت درمانی۔

قطعہ

اگر گنجے کنی برعامیاں بخش   رسد مر ہرگدائے را برنجے
چرانستانی از ہر یک جَوے سیم   کہ گرد آید ترا ہر روز گنجے

مَلک زادہ روے ازیں سخن درہم کشید، موافق طبع بلندش نیامد ومر او را زجر فرمود و گفت: مرا خداوندتعالیٰ مالکِ ایں ممالک گردانیدہ است تا بخورم و بخشم نہ پاسباں کہ نگہدارم☆

بیت

قاروں ہلاک شد کہ چہل خانہ گنج داشت   نوشیرواں نہ مُرد کہ نامِ نکوگذاشت

حکایتے: آوردہ اند کہ نوشیروانِ عادل رادرشکارگاہے صیدے کباب می کردند و نمک نبود، غلامے رابرُوستا، فرستادند تانمک آرد☆ نوشیرواں گفت: نمک بقیمت بستاں تارسمے نگردد و دِہ خراب نہ گردد☆ گفتند: ایں قدر چہ خلل زاید؟ گفت: بنیادِ ظلم درجہاں اندک بودہ است ہر کہ آمد براں مزید کرد تا بدیں غایت رسید☆

قطعہ

اگرزباغِ رعیت مَلِک خورَد سیبے   برآورند غلامانِ او درخت از بیخ

به نیم بیضه که سلطاں ستم روادارد　　زنند لشکریانش هزار مرغ به سیخ

بیت

نماند ستمگارِ بد رروزگار　　بماند برو لعنتِ پائیدار

حکایت ۵: عاملے راشنیدم که خانهٔ رعیت خراب کردے تاخزینهٔ سلطان آباداں کند، بے خبر از قول حکما که گفته اند: ہر که خلق را بیازارد تادلِ سلطان بدست آرد خدائے تعالیٰ ہماں خلق رابرو گمارد تا دمار از نہادِاو برآرد☆

بیت

آتشِ سوزاں نکند باسپند　　آنچه کند دودِ دلِ دردمند

گویند: سرجملهٔ حیوانات شیراست وکمترین جانوراں خر، وبه اتفاقِ خردمنداں خرِ باربر به ازشیرِ مردم دَر☆

مثنوی

مسکیں خر اگرچه بے تمیز است　　چوں بارہمی بَرَد عزیز است

گاوان و خرانِ بار بردار　　به ز آدمیانِ مردم آزار

گویند: مَلِک راطرفے از ذمائم اخلاقش بقرائن معلوم شد درشکنجه کشید وبانواع عقوبتش بکشت☆

قطعه

حاصل نشود رضائے سلطاں　　تاخاطرِ بندگاں نه جوئی

خواہی که خدائے برتو بخشد　　با خلقِ خدائے کن نکوئی

آوردہ اند کہ یکے از ستمدیدگاں برسرِ او بگذشت و در حالِ تباہِ او تامّل کرد و گفت:

قطعہ

نہ ہر کہ قوت باز وے منصبے دارد — بسلطنت بخورد مال مرد ماں بگزاف
تواں بحلق فرو بردن استخوانِ درشت — ولے شکم بدرد چوں بگیرد اندر ناف

حکایت ۹: مردم آزارے را حکایت کنند کہ سنگے بر صالحے زد☆ درویش را مجال انتقام نبود، سنگ را با خود ہمی داشت، تا وقتیکہ مَلِک را برآں لشکری خشم آمد و در چاہ کرد☆ درویش بیامد وسنگ برسرش کوفت ☆ گفتا: تو کیستی ؟ و ایں سنگ برمن چرا زدی؟ گفت: من فلانم و ایں سنگ ہماں است کہ در فلاں تاریخ برسرمن زدی ☆ گفت: چندیں روز کجا بودی؟ گفت: از جاہت اندیشہ می کردم، اکنوں کہ در چاہت دیدم فرصت را غنیمت شمردم کہ زیرکاں گفتہ اند:

مثنوی

ناسزاے راچوں بینی بختیار — عاقلاں تسلیم کردند اختیار
چوں نداری ناخنِ درّندہ تیز — بابداں آں بہ کہ کم گیری سِتیز
ہرکہ بافولاد بازو پنجہ کرد — ساعدِ سیمینِ خود را رنجہ کرد
باش تادستش ببندد روزگار — پس بکامِ دوستاں مغزش برآر

حکایت ۱۰: مَلِک زُوزَن را خواجۂ بود کریم النفس و نیک مَحضر کہ ہمگناں را در مواجہ حرمت داشتے و در غَیبت نیکو گفتے ☆ اتفاقاً از وحرکتے صادر شد کہ در نظر سلطان ناپسندیدہ آمد، مصادرت فرمود و عقوبت کرد☆ سرہنگانِ بادشاہ بہ سوابقِ انعامِ او معترف بودند و بشکرِ آں مرتہن، در مدت توکیل او رفق و ملاطفت کردندے و زجر و

معاتبت رواند اشتند ے☆

قطعہ

صلح با دشمنِ خود کن وگرت روزےاو | در قفا عیب کند در نظرش تحسین کن
سخن آخر بدہاں می گذرد موذی را | سخنش تلخ نہ خواہی دہنش شیریں کن

آں چہ مضمون خطابِ ملک بود از عہدۂ بعض از آں بدر آمد و بہ بقیت در زنداں بماند ☆ یکے از ملوک نواحی در خفیہ پیامش فرستاد کہ ملوکِ آں طرف قدر چناں بزرگوار ندانستند و بے عزتی کردند اگر خاطر عزیز فلاں بجانب ما التفات کند در رعایت خاطرش ہر چہ تمامتر سعی کردہ شود کہ اعیان ایں مملکت بدیدارِ وے مفتقر اند و بجواب ایں حروف منتظر☆ خواجہ بریں وقوف یافت و از خطر اندیشید، در حال جوابے مختصر چنانچہ مصلحت دید کہ اگر برملا افتد فتنہ نباشد، بر قفائے ورق بنوشت و رواں کرد☆ یکے از متعلقاں کہ بریں واقف بود ملک را اعلام کرد کہ فلاں را کہ حبس فرمودۂ با ملوکِ نواحی مراسلت دارد☆ ملک را بہم برآمد و کشف ایں خبر فرمود☆ قاصد را بگرفتند و رسالہ را بخواندند، نوشتہ بود کہ حسن ظن بزرگاں درحق بندہ بیش از فضیلت بندہ است و تشریف قبولے کہ فرمودہ اند، بندہ را امکانِ اجابتِ آں نیست، بحکم آں کہ پروردۂ نعمت ایں خاندانم و باندک مایۂ تغیر خاطر با وَلیِ نعمت قدیم بیوفائی نتواں کرد چنانچہ گفتہ اند☆

بیت

آں را کہ بجاے تست ہر دم کرمے | عذرش بنہ ار کند بعمرے ستمے

ملک را سیرت حق شناسیِ او پسندیدہ آمد، خلعت و نعمت بخشید و عذر خواست کہ خطا کردم کہ ترا بے گناہ آزردم☆ گفت: اے خداوند! بندہ دریں حال مر خداوندرا

خطا نمی بیند بلکہ تقدیرِ خداوند حقیقی چنیں بود کہ مرایں بندہ را مکروہے برسد پس بدستِ تو اولیٰ تر کہ حقوق سوابق نعمت وایادی منّت بریں بندہ داری کہ حکما گفتہ اند☆

قطعہ

گر گزندت رسد ز خلق مرنج　　کہ نہ راحت رسد زخلق نہ رنج
از خدا داں خلافِ دشمن و دوست　　کہ دلِ ہر دو در تصرف او ست
گر چہ تیر از کماں ہمی گزرد　　از کمان دار بیند اہل خرد

حکایت!!: ظالمے را حکایت کنند کہ ہیزم درویشاں خریدے بحیف وتونگراں را دادے بطرح ☆ صاحب دلے براو گزر کرد و گفت:

بیت

ماری تو کہ ہر کرا بینی بزنی　　یا بُوم کہ ہر کجا نشینی بکَنی

قطعہ

زورت ار پیش می رود باما　　باخداوندِ غیب داں نرود
زور مندی مکُن بر اہل زمیں　　تادعاے بر آسماں نرود

ظالم ازیں سخن برنجید وروے از نصیحتِ او درہم کشید و بدو التفات نہ کرد تا شبے آتشِ مطبخ در اَنبارِ ہیزم افتاد و سائر املاکش بسوخت واز بستر نرمش برخاکستر گرمش نشاند☆ اتفاقاً ہماں شخص بروے بگذشت، دیدش کہ با یاراں ہمی گفت؛ ندانم کہ ایں آتش از کجا درسراے من افتاد☆ گفت: از دُودِ دلِ دَرویشاں☆

قطعہ

حذر کن ز دودِ درونہاے ریش	کہ ریش دروں عاقبت سر کند
بہم برمکن تاتوانی دلے	کہ آہے جہانے بہم ۔ برکند

ایں لطیفہ برکاخ کیخسرو نوشتہ بود☆

قطعہ

چہ سالہاے فراواں و عمرہاے دراز	کہ خلق برسرِ ما برزمیں بخواہد رفت
چنانکہ دست بدست آمدست مُلک بما	بدستہاے دگر ہمچنیں بخواہد رفت

حکایت ۲: یکے از وزرا پیشِ ذوالنون مصری (رحمۃ اللہ علیہ) رفت و ہمت خواست کہ روز و شب بخدمتِ سلطان مشغول می باشم و بخیرش امیدوار و از عقوبتش ترساں☆ ذوالنون بگریست و گفت: اگر من از خدا چنیں ترسیدے کہ تو از سلطان، از جملہ صدیقاں بودے☆

قطعہ

گر نبودے امیدِ راحت و رنج	پاے درویش بر فلک بودے
گر وزیر از خدا بترسیدے	ہمچناں کز مَلِک، مَلَک بودے

حکایت ۳: یکے از وزرا بر زیردستاں رحمت آوردے و اصلاحِ ہمگناں بخیر توسط کردے، اتفاقاً بعتابِ مَلِک گرفتار آمد☆ ہمگناں در استخلاص او سعی کردند و موکلاں در معاقبتش ملاطفت نمودند و بزرگانِ دیگر سیرَ نیک او در افواہ گفتند تا مَلِک از سرِ خطاے او درگذشت☆ صاحبدلے بریں اطلاع یافت و گفت:

قطعہ

تا دلِ دوستاں بدست آری　　بوستانِ پدر فروختہ بہ
پختن دیگ نیک خواہاں را　　ہرچہ رَختِ سفر سوختہ بہ
بابداندیش ہم نکوئی کن　　دہن سگ بہ لقمہ دوختہ بہ

حکایت۱۴: یکے از پسران ہارون الرشید پیشِ پدر آمد خشم آلودہ وگفت: فلاں سرہنگ زادہ مرادُ شنامِ مادَر بداد☆ ہارون الرشید ارکان دولت را گفت: جزاے چنیں کس چہ باشد؟ یکے اشارت بکشتن کرد و دیگرے بزبان بُریدن و دیگرے بمصادرت☆ ہارون گفت: اے پسر! کرم آنست کہ عفو کنی واگر نتوانی تو نیز دشنام دِہ نہ چنداں کہ انتقام از حد بگورد، آنگاہ ظلم از طرفِ تو باشد ودعویٰ از قِبَل خصم☆

قطعہ

نہ مرد است آں بنزیک خرد مند　　کہ باپیل دَماں پیکار جوید
بلے مرد آنکس ست زروے تحقیق　　کہ چوں خشم آیدش باطل نگوید

مثنوی

یکے را زِشت خوے داددشنام　　تحمل کرد و گفت اے نیک فرجام
بَتر زانم کہ خواہی گفت آنی　　کہ دانم عیبِ من چوں من ندانی

حکایت۱۵: باطائفۂ بزرگاں بکشتی نشستہ بودم زورقے درپئے ماغرق شد، دو برادر در گردابے افتادند، یکے از بزرگاں ملاح را گفت کہ بگیرایں ہردوغریق را، پنجاہ دینارت بہر یک می دہم☆ ملاح یکے را برہانید وآں دیگرے جاں بحق تسلیم کرد☆ گفتم: بقیتِ عمرش نماندہ بود ازیں سبب در گرفتن او تقصیر کردی☆

ملاح بخندید و گفت: آنچہ تو گفتی یقین است، و دیگر مَیلِ خاطر من بر ہانیدن
ایں بیش تر بود بسبب آنکہ وقتے درراہے ماندہ بودم ایں مرا بر شتر خود نشاندہ، واز دست
آں دیگر تازیانہ خوردہ بودم☆ گفتم: خداے تعالیٰ راست گفت کہ ہر کہ کارِ نیک کرد
براے نفعِ ذات اوست و ہر کہ کارِ بد کرد و بالش بر وست☆

قطعہ

تاتوانی درونِ کس مخراش کاندریں راہ خارہا باشد
کارِ دَرویشِ مستمند برار کہ ترا نیز کارہا باشد

حکایت۱۶: دو برادر بودند یکے خدمتِ سلطان کردے و دیگرے بسعی بازو نان
خوردے☆ بارے آں تونگر درویش را گفت کہ چرا خدمت نکنی تا از مشقتِ کار کردن
برہی☆ گفت: تو چرا کار نہ کنی تا از مذلتِ خدمت رستگاری یابی کہ خردمنداں گفتہ اند:
نانِ جو خوردن و بر زمین نشستن بہ از کمرِ زرّیں بستن و بخدمت ایستادن☆

بیت

بدست آہکِ تَفتہ کردن خمیر بہ از دست بر سینہ پیشِ امیر

قطعہ

عمر گرانمایہ دریں صرف شد تا چہ خورم صیف و چہ پوشم شتا
اے شکم خیرہ بنانے بساز تا نکنی پشت بخدمت دوتا

حکایت۱۷: کسے مژدہ پیشِ نوشیروانِ عادل برد و گفت کہ فلاں دشمنِ ترا خداے

عزّ وجلّ برداشت☆ گفت: ہیچ شَنیدی کہ مرا فرداخواہد گذاشت☆

فرد

مرا بمرگِ عدو جاے شادمانی نیست　　　کہ زندگانیِ ما نیز جاودانی نیست

حکایت ۱۵: سکندر را پرسیدند کہ دیارِ مشرق و مغرب را بچہ گرفتی؟ کہ ملوکِ پیشیں را خزائن و عمر و لشکر بیش از تو بود و چنیں فتحے میسّر نشد☆ گفت: بتائیدِ خداے برتر☆ ہر مملکت را کہ گرفتم رعیتش را نیازردم و نام بادشاہانِ پیشیں جز بہ نیکوئی نبردم☆

بیت

بزرگش نخوانند اہل خرد　　　کہ نام بزرگان بزشتی برد

قطعہ

ایں ہمہ ہیچ است چوں می بگذرد　　　بخت و تخت و امرونہی و گیرودار
نام نیکِ رفتگاں ضائع مکن　　　تابماند نام نیکت برقرار

بابِ دوم در اخلاقِ دَرویشاں

حکایت ۱: یکے از بزرگاں پارسائے را گفت کہ چہ گوئی در حق فلاں عابد؟ کہ دیگراں در حق او بطعنہ سخنہا گفتہ اند☆ گفت: بر ظاہرش عیب نمی بینم و در باطنش غیب نمی دانم☆

قطعہ

ہرکرا جامۂ پارسا بینی　　　پارساداں و نیک مرد انگار

ورندانی کہ در نہانش چیست　　مُحتسِب را درون خانہ چہ کار

حکایت۲ : دَرویشے رادیدم کہ سر برآستان کعبہ ہمی مالید و می گفت: یاغفور یارحیم! تودانی کہ ازظلومَ وجَہول چہ آید؟

قطعہ

عذرِ تقصیرِ خدمت آوردم　　کہ ندارم بطاعت استظہار

عاصیاں از گناہ توبہ کنند　　عارفاں از عبادت استغفار

عابداں جزاے اطاعت خواہند و بازرگاناں بہاے بضاعت، من بندہ امید آوردہ ام نہ طاعت وبدریوزہ آمدہ ام نہ بہ تجارت۔

بیت

گرکشی ورجرم بخشی روے وسر برآستانم　　بندہ رافرمان نباشد ہرچہ فرمائی برآنم

قطعہ

بردرِ کعبہ سائلے دیدم　　کہ ہمی گفت و می گرستے خوش

من نگویم کہ طاعتم بپذیر　　قلمِ عفو برگناہم کش

حکایت۳: زاہدے مہمانِ بادشاہے بود، چوں بطعام بنشستند کمتر ازاں خورد کہ ارادتِ او بود، و چوں بنماز برخاستند بیشتر ازاں کرد کہ عادت او بود، تاظنِ صلاح درحق او زیادت کنند☆

بیت

ترسم نہ رسی بکعبہ اے اعرابی　　کیں رہ کہ تو میروی بترکستان است

چوں بخانہ باز آمد سفرہ خواست تا تناول کند☆ پسرے داشت صاحب فراست، گفت: اے پدر! بدعوتِ سلطان بودی طعام نخوردی؟ گفت: در نظر ایشاں چیزے نخوردم کہ بکار آید☆ گفت: نماز را ہم قضا کن کہ چیزے نہ کردی کہ بکار آید☆

قطعہ

اے ہنرہا نہادہ برکف دست — عیبہا را نہفتہ زیر بغل

تاچہ خواہی خریدن اے مغرور — روز درماندگی بسیمِ دَغَل

حکایت۴: یاددارم کہ در ایام طفولیت متعبد بودم وشب خیز ومولع بزہد و پرہیز☆ شبے در خدمتِ پدر نشستہ بودم و ہمہ شب دیدہ برہم نہ بستہ و مصحف عزیز در کنار گرفتہ و طائفہ گرد ما خفتہ☆ پدر را گفتم: از یناں یکے سر برنمی دارد کہ دوگانہ بگذارد، چناں در خوابِ غفلت اند کہ گوئی مردہ اند☆ گفت: اے جان پدر! اگر تو نیز بخفتی ازاں بہ کہ در پوستین خلق افتی☆

قطعہ

نہ بیند مدعی جز خویشتن را — کہ دارد پردۂ پندار در پیش

گرت چشم خدا بینی بہ بخشد — نہ بینی ہیچکس عاجز تر از خویش

حکایت۵: پارسا ے را دیدم کہ بر کنارۂ دریا نشستہ بود و زخم پلنگ داشت کہ ہیچ دارو بہ نمی شد و مدتہا دراں رنجوری شکر خدائے عزوجل گفتے☆ پرسیدندش کہ شکر چہ می گزاری؟ گفت: شکر آں کہ الحمد للہ! بمصیبتے گرفتارم نہ بمعصیتے☆

قطعه

گرم زار بکشتن دہد آں یار عزیز تا نگویم کہ دراں دم غمِ جانم باشد
گویم از بندۂ مسکین چہ گنہ صادر شد کہ دل آزردہ شد از من، غمِ آنم باشد

حکایت ٦ : بادشاہے پارسائے را پرسید کہ ہیچت از ما یاد می آید؟ گفت: بلے! ہر گہ خدائے عزّ وجلّ را فراموش می کنم یادت می آرم☆

بیت

ہر سو دَوَد آں کش ز درِ خویش براند واں را کہ بخواند بدرِ کس ندَواند

حکایت ٧ : یکے از صالحاں بخواب دید پادشاہے را در بہشت و پارسائے را در دوزخ ☆ پرسید کہ موجب درجات ایں چیست؟ وسبب درکات آں چہ؟ کہ من بخلاف ایں ہمہ پنداشتم ☆ ندا آمد کہ ایں بادشاہ بارادت دَرویشاں در بہشت است وایں پارسا بتقرّب پادشاہاں در دوزخ☆

قطعه

دلقت بچہ کار آید و تسبیح و مُرَقع خود را ز عملہائے نکوہیدہ بری دار
حاجت بکلاہِ بَرَکی داشتنت نیست درویش صفت باش و کلاہِ تتری دار

حکایت ٨ : درویشے سر و پا برہنہ با کاروانِ حجاز از کوفہ بدر آمد و ہمراہِ ما شد، نظر کردم معلوے نداشت، خراماں ہمی رفت و می گفت:

قطعه

نہ بأشتر برسوارم نہ چوں اُشتر زیر بارم | نہ خداوندِ رعیت نہ غلامِ شہریارم
غمِ موجود و پریشانیِ معدوم ندارم | نفسے می زنم آسودہ و عمرے بسر آرم

اشتر سوارے گفتش: اے درویش! کجامی روی؟ باز گرد کہ بسختی بمیری☆ نشنید وقدم در بیاباں نہاد و برفت☆ چوں بنخلۂ بنی محمود برسیدیم توانگر را اجل فرا رسید☆ درویش ببالینش فراز آمد و گفت: ما بسختی نمردیم وتو بر بختی بمُردی☆

بیت

شخصے ہمہ شب برسرِ بیمار گریست | چوں روز شد آں بمرد و بیمار بزیست

قطعہ

اے بسا اسپ تیزرَو کہ بماند | کہ خرِ لنگ جاں بمنزل برد
بسیکہ در خاک تندرستاں را | دفن کردند و زخم خوردہ نمرد

حکایت۹: عابدے جاہل را پادشاہے طلب کرد☆ عابد اندیشید کہ داروے بخورم تا ضعیف شوم کہ حسن ظنے کہ در حقِ من دارد زیادت شود☆ آوردہ آند کہ داروے بخورد، زہر قاتل بود، بمرد☆

قطعہ

آنکہ چوں پستہ دیدمش ہمہ مغز | پوست بر پوست بود ہمچو پیاز
پارسایانِ روے در مخلوق | پشت بر قبلہ می کنند نماز

مثنوی

اخلاص طلب مکن کہ شیدی	تا زاہد عَمرو وبکر و زیدی
باید کہ بجز خدا نداند	چوں بندہ خدائے خویش خواند

حکایت ۱۰: لقمان حکیم را گفتند: ادب از کہ آموختی؟ گفت: از بے ادباں کہ ہر چہ زیشاں درنظرم ناپسند آمد از اں پرہیز کردم☆

قطعہ

کزاں پندے نگیرد صاحب ہوش	نگویند از سربازیچہ حرفے
بخوانند آیدش بازیچہ در گوش	وگر صد بابِ حکمت پیش ناداں

حکایت ۱۱: عابدے را حکایت کنند کہ بشب دَہ من طعام خوردے و تا سحر در نماز بستادے☆ صاحب دلے بشنید و گفت: اگر نیم نان بخوردے و بخفتے بسیار ازیں فضل تر بودے☆

قطعہ

تادراں نورِ معرفت بینی	اندروں از طعام خالی دار
کہ پُری از طعام تا بینی	تہی از حکمتی بعلتِ آں

حکایت ۱۲: گلہ کردم پیش یکے از مشائخ کہ فلاں بہ فساد من گواہی داد☆ گفت: بصلاحش خجل کن☆

نظم

بہ بد گفتن تو نیابد مجال	تو نیکو روِش باش تا بدسِگال

چوں آہنگ بربط بود مستقیم کے از دستِ مُطرب خورد گوشمال

حکایت ۱۳: یکے از مشائخ شام را پرسیدند کہ حقیقت تصوف چیست ؟ گفت از یں پیش طائفہ بودند در جہاں بصورت پراگندہ و بمعنی جمع وامروز خلقے بظاہر جمع بدل پراگندہ۔

قطعہ

چو ہر ساعت از تو بجائے رَود دِل
بہ تنہائی اندر صفائے نہ بینی

ورت مال وجاہ است وزرع وتجارت
چو دل باخدایست خلوت نشینی

حکایت ۱۴: یاددارم کہ شبے درکاروانے ہمہ شب رفتہ بودم وسحر بر کنار بیشہ خفتہ شوریدۂ کہ درآں سفر ہمراہ مابود نعرہ بزد وراہِ بیاباں گرفت و یک نفس آرام نیافت چوں روز شد گفتمش : ایں چہ حال بود؟ گفت: بلبلاں را دیدم کہ بنالش درآمدہ بودند از درخت وکبکاں درکوہ وغوکاں درآب وبہائم در بیشہ، اندیشہ کردم کہ مروت نباشد ہمہ در تسبیح ومن بہ غفلت خفتہ☆

قطعہ

دوش مرغے بصبح می نالید
عقل وصبرم ببرد و طاقت و ہوش

یکے از دوستانِ مخلص را
مگر آواز من رسید بگوش

گفت باوَر نداشتم کہ ترا
بانگ مرغے چنیں کند مدہوش

گفتم ایں شرطِ آدمیت نیست
مرغ تسبیح خوان و من خاموش

حکایت ۱۵: یکے از پادشاہاں عابدے را کہ عیال بسیار داشت پرسید کہ اوقات

عزیزت چگونہ می گذاری؟ گفت: شب در مناجات، وسحر در دعاے حاجات، و ہمہ روز در بندِ اخراجات ☆ ملک را مضمون اشارتِ عابد معلوم گشت بفرمود تا وجہ کفافِ او معین دارند تا بارِ عیال از دلِ او برخیزد ☆

مثنوی

اے گرفتار پاے بندِ عیال	دگر آزادگی مبند خیال
غم فرزند و نان و جامہ وقوت	بازت آرد زسَیر در ملکوت
ہمہ روز اتفاق می سازم	کہ بشب باخداے پر دازم
شب چو عقدِ نماز می بندم	چہ خورَد بامداد فرزندم

حکایت [۱۶]: یکے از علماے راسخ را پرسیدند کہ چہ گوئی در نانِ وقف؟ گفت: اگر بہر جمعیت خاطر وفراغ عبادت می ستانند حلال است واگر جمعے از بہر نان نشیند حرام ☆

بیت

نان از براے کُنجِ عبادت گرفتہ اند	صاحبدلان نہ کُنجِ عبادت براے نان

حکایت [۱۷]: مریدے گفت پیررا: چہ کنم؟ کہ از خلائق برنج اندرم، از بسکہ بزیارت من می آیند، اوقات مرا از تردّدِ ایشاں تشویش می باشد ☆ گفت: ہر چہ دَرویشانند مرایشاں راداے بدہ و آنچہ توانگرانند از یشاں چیزے بخواہ کہ دیگر گردِتو نگردند ☆

حکایت [۱۸]: فقیہے پدر را گفت: ہیچ ازیں سخنان رنگین متکلماں در من اثر نمی کند بحکمِ آنکہ نمی بینم ایشاں را کردارے موافقِ گفتارے ☆

مثنوی

ترکِ دنیا بمردم آموزند | خویشتن سیم و غلہ اندوزند
عالمے راکہ گفت باشد وبس | چوں بگوید نگیرد اندر کس
عالم آں کس بود کہ بد نکند | نہ کہ گوید بخلق و خود نکند

بیت

عالم کہ کامرانی و تن پروری کند | اوخویشتن گم است کرارہبری کند

پدر گفت: اے پسر! بمجرّد ایں خیالِ باطل نشاید روے از تربیت ناصحاں بگردانیدن وعلما رابضلالت منسوب کردن و در طلبِ عالمِ معصوم از فوائدِ علم محروم ماندن،ہمچونابینائے کہ شبے در وَحل افتادہ بود ومی گفت: آخرا ے مسلماناں! چراغے فراراہِ من دارید☆ زنے فارِحہ بشنید وگفت: تو کہ چراغ نہ بینی بہ چراغ چہ بینی؟ ہمچنیں مجلسِ واعظاں چوں کلبۂ بزازاں است کہ اینجا تانقدے ندہی بضاعتے نستانی و ایں جاتاارادتے نیاوَری سعادتے نَبَری☆

قطعہ

گفتِ عالم بگوشِ جان بشنو | ورنماند بگفتنش کردار
باطل است آنکہ مدعی گوید | خفتہ را خفتہ کے کند بیدار
مرد باید کہ گیرد اندر گوش | ور نوشت است پَند بردیوار

قطعہ

صاحبدلے بمدرسہ آمد زخانقاہ بشکست عہدِ صحبتِ اہلِ طریق را
گفتم میان عالم و عابد چہ فرق بود تا اختیار کردی ازاں ایں فریق را
گفت آں گلیم خویش بروں می بَرَد زموج
ویں جہد می کند کہ بگیرد غریق را

حکایت منظوم ۱۹:

ایں حکایت شنو کہ در بغداد رایت و پردہ را خلاف افتاد
رایت از گردِ راہ و رنجِ رِکاب گفت باپردہ از طریقِ عتاب
من و تو ہردو خواجہ تاشانیم بندۂ بارگاہ سلطانیم
من زخدمت دمے نیاسودم گاہ و بیگاہ در سفر بودم
تو نہ رنج آزمودۂ نہ حصار نہ بیابان و راہ و گرد و غبار
قدمِ من بسعی پیشتر است پس چرا قربتِ تو بیشتر است
تو بر بندگانِ مہ روئی با کنیزان یاسمن بوئی
من فُتادہ بدستِ شاگرداں بسفر. پاے بند و سرگرداں
گفت من سر بز آستاں دارم نہ چو تو سر بر آسماں دارم
ہر کہ بیہودہ گردن افرازد خویشتن را بگردن اندازد
سعدیؔ افتادہ است آزادہ کس نیاید بہ جنگِ افتادہ

حکایت ۲۰: یکے از صاحبدلاں زور آزمائے رادید بہم برآمدہ و در خشم شدہ و کف بردِہان انداختہ ☆ پرسید کہ اوراچہ حالت است؟ گفتند: فلاں کس اورادشنام دادہ است ☆ گفت: ایں فرُ و مایہ ہزار من سنگ برمی دارد و طاقتِ سخنے نمی آرد ☆

قطعہ

لافِ سرپنجگی و دعویٰ مردی بگذار   عاجزِ نفس فرومایہ چہ مردے چہ زنے
گرت از دست برآید دہنے شیریں کن   مردی آں نیست کہ مُشتے بزنی بر دہنے

قطعہ

اگر خود بردرَد پیشانیِ پیل   نہ مردست آنکہ دروے مردمی نیست
بنی آدم سرشت از خاک دارند   اگر خاکی نباشد آدمی نیست

حکایت ۲۱: بزرگے را پرسیدند از سیرت اخوان الصفا☆ گفت: کمینہ آنکہ مرادِ خاطر یاراں بر مصالح خود مقدم نہ دارد☆ حکما گفتہ اند: برادر کہ در بندِ خویش است نہ برادر است و نہ خویش است☆

بیت

ہمراہ گر شتاب کند ہمرہِ تو نیست   دل در کسے مبند کہ دل بستۂ تو نیست

حکایت ۲۲ : پادشاہے بدیدۂ استحقار در طائفۂ درویشاں نظر کرد☆ یکے از آں میاں بفراست دانست و گفت: اے ملک! مادریں دنیا بجیش از تو کمتریم و بعیش خوشتر و بمرگ برابر و در قیامت انشاءاللہ بہتر☆

مثنوی

اگر کشور کشاے کامران است   وگر دَرویش حاجتمندِ نان است
دراں ساعت کہ خواہند ایں وآں مُرد   نخواہند از جہاں بیش از کفن بُرد

C

چو رَخت از مملکت بربست خواہی　　　گدائی بہتر است از پادشاہی

ظاہر حال دَرویشاں جامۂ ژندہ است و موے سُتُرده و حقیقتِ آں دل زندہ و نفس مردہ:

قطعہ

اے دَرونت برہنہ از تقوی　　　کزبروں جامۂ ریاداری
پردۂ ہفت رنگ رابگزار　　　تو کہ در خانہ بوریا داری

مثنوی

دیدم گُلِ تازہ چند دستہ　　　برگنبدے از گیاہ بستہ
گفتم چہ بود گیاہِ ناچیز　　　تادرصفِ گل نشیند اونیز
بگریست گیاہ و گفت خاموش　　　صحبت نکند کرم فراموش
گرنیست جمال و رنگ و بویم　　　آخر نہ گیاہِ باغِ اویم
من بندۂ حضرتِ کریم　　　پروردۂ نعمت قدیم
گر بے ہنرم و گر ہنر مند　　　لطف است امیدم از خداوند
باآنکہ بضاعتے ندارم　　　سرمایۂ طاعتے ندارم
اوچارۂ کارِ بندہ داند　　　چوں ہیچ وسیلتے نماند
رسمے ست کہ مالکانِ تحریر　　　آزاد کنند بندۂ پیر
اے بار خداے عالم آراے　　　بر بندۂ پیر خود بہ بخشاے
سعدیؔ رہِ کعبۂ رضا گیر　　　اے مردِ خدا رہِ خدا گیر

بدبخت کسے کہ سر بتابد زیں درکہ درے دگر نیابد

حکایت ۲۱: حکیمے را پرسیدند کہ از شجاعت وسخاوت کدام فاضل تر است؟ گفت: ہر کرا سخاوت است بشجاعت حاجت نیست:

بیت

نوشت است برگورِ بہرام گور کہ دستِ کرم بہ ز بازوے زور
بگرِفتیم عالم بمردی و زور و لیکن نبُردیم باخود بگور

قطعہ

نماند حاتم طائی ولیک تابہ ابد بماند نامِ بلندش بہ نیکوئی مشہور
زکوۃِ مال بدر کن کہ فضلۂ رَزرا چوں باغبان بزند بیشتر دہدا نگور

انتخاب از مالا بدمنہ

حمد وستائش مر خداے راست کہ بذاتِ مقدّس خود موجود است ☆ اشیا بایجادِ او موجود اند، ودر وجود وبقا بوے محتاج اند، ووے بہیچ چیز محتاج نیست ☆ یگانہ است ہم در ذات وہم در صفات وہم در افعال، ہیچ کس را در ہیچ امر باوے شرکت نیست، نہ وجودِ حیاتِ او ہمجنس وجودِ اشیا است ونہ علمِ او مشابہ علمِ شاں ونہ سمع وبصر وارادہ و قدرت وکلامِ او با سمع وبصر وارادہ وقدرت وکلامِ مخلوقات مجانس ومشارک، غیراز مشارَکت اسمی ہیچ مجانَست ومشارَکت ندارد ☆

حق تعالیٰ از کفر ومعصیت راضی نیست وبر آں عذاب مقرر فرمودہ واز طاعت و

ایمان راضی است و بہ ثواب برآں وعدہ فرمود☆

ہزاراں ہزار دُرود نامعدود نثارِ انبیا علیہم السلام کہ اگر آنہا مبعوث نہ شدندے کسے راہِ ہدایت نہ دیدے و بعلوم حقہ نہ رسیدے☆ ہمہ انبیا برحق اند☆ اول شانِ آدم است و افضل شانِ محمد است (ﷺ) کہ خاتم النبین است ومعراج او حق است ☆ کتابہاے آسمانی کہ بر انبیا نازل شدہ، توریت وانجیل و زبور وقرآن مجید وصحیفہ ہاے ابراہیم علیہ السلام وغیرہ ہمہ حق است و بر ہمہ انبیا و کتابہاے خدا ایمان باید آورد☆ بندگانِ خاصِ الٰہی را در صفات واجبی شریک داشتن یا آنہارا درعبادت شریک ساختن کفر است چنانچہ دیگر کفار بانکارِ انبیا (علیہم السلام) کافر شدند، ہمچناں نصاریٰ حضرت عیسیٰ (علیہ السلام) را پسرِ خدا ومشرکانِ عرب ملائکہ را دخترانِ خدا می گفتند وعلمِ غیب بآنہا مسلم داشتند کافر شدند☆ انبیا وملائکہ را در صفات الٰہی شریک نباید کرد وغیر انبیا را در صفات انبیا ہم شریک نباید کرد☆

آنچہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم خبر دادہ است بآں ایمان باید آورد و آنچہ فرمودہ است برآں عمل باید کرد واز آنچہ منع کردہ باز باید ماند وقول وفعل ہر کسے کہ سرِ مو از قول و فعلِ پیغمبر (ﷺ) مخالفت داشتہ باشد آں را رد باید کرد☆

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بایکے از صحابہ وصیت فرمود کہ شرک بخدا مکنی اگرچہ کشتہ شوی وسوختہ شوی ونافرمانیِ والدین مکن اگرچہ امر کنند کہ از زن وفرزند ومالِ خود بدر شو ونمازِ فرض را عمداً ترک مکن، ہر کہ نمازِ فرض را عمداً ترک کند ذمۂ خدا ازوے بری است☆

ازآں سروَر علیہ السلام روایت کردہ اند کہ ہر کہ بر نمازِ فرض محافظت کند او را نور د

☆ حجت و نجات باشد روز قیامت و ہر کہ محافظت نکند نہ او را نور باشد و نہ برہان و نہ نجات ☆

پارچہ پوشیدن بقدرِ سترِ عورت و دفعِ سرما و گرما ے مہلک فرض است و زیادہ از آن برائے زینتِ ماموروا ظہارِ نعمتِ خداداد و ادائے شکر مستحب است و مسنون آنست کہ لباسِ انگشت نما نپوشد و دامن دراز تا نصفِ ساق باشد و دامن تا شتالنگ جائز ست، فروتر از آں حرام است و شملہ یک وَجَب بہ نیت سنت مستحب است و زیادہ تکلف در لباس بنا بر اسراف و تکبر حرام است یا مکروہ و بدون آں مباح است ☆

جامۂ معصفر و مزعفر مرداں را حرام است نہ زناں را، و بروایتے رنگ سرخ مرداں را مطلقاً مکروہ است مگر مخطط مثل سوسی ☆

پارچہ کہ تار و پودِ آں ابریشم باشد، زناں را حلال است و مرداں را حرام، مگر مقدار چہار انگشت چوں علَم و آنچہ پود آں ابریشم و تارِ آں از پنبہ یا صوف باشد در حرب جائز است و آنچہ پودِ آں از پنبہ است و تارِ آں ابریشم مشروع است، در ہر حال جائز است

زناں را زیورِ زر و نُقرہ پوشیدن جائز ست و مرداں را جائز نیست مگر انگشتریِ نُقرہ و کندنِ زرگر دِ نگینہ ☆

در حدیث آمدہ کہ طلبِ کسبِ حلال فرض است بعد فرائض۔ و بہترین کسب، عمل از دستِ خود است ☆ داؤد علیہ السلام عمل از دستِ خود می کرد و می خورد ☆

ہر کہ عبادت کند برائے دیدن و شنیدنِ مردم نزدِ خدا ثواب آں نباشد ☆

غیبت یعنی عیب کسے غائبانہ گفتن اگر چہ موافق نفس الامر باشد، حرام است، خواہ عیب در دینِ او گوید یا در صورت یا در نسب یا غیر آں، آنچہ او را ناخوش آید مگر غیبتِ ظالم حرام نیست ☆

غیبت نیست مگر شخص معین معلوم رابد گفتن، اگر اہلِ شہرے راغیبت کند غیبت نباشد☆

نمیمہ یعنی سخن یکے بدیگرے رسانیدن کہ موجب ناخوش فیما بین آنہا باشد، نیز حرام باشد

دشنام دادن دیگرے رابزبان یاباشارۂ سر یا چشم یادست یامانندِ آں یاخندیدن بروے برنحیکہ موجب ہتکِ حرمتِ او باشد حرام است☆ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود: حرمتِ مال و آبروے مسلمان مثلِ حرمتِ خون اوست و کعبہ را فرمود کہ حق تعالیٰ تراچہ قدر حرمت داد لیکن حرمتِ مسلمان وحرمتِ خونِ او و مالِ او وآبروے او از تو زیادہ است☆

تجسُّسِ حالِ مسلمان براے عیب جوئِ آنہا حرام است و بدترین دروغ شہادتِ دروغ است و قسمِ دروغ کہ بداں مالِ مسلمانے رابنا حق تلف کند☆

قضیہ ومناقشہ کہ درمیان افتد، واجب است کہ براے فیصلۂ آں بشرع رجوع کند وآنچہ شرع در آں حکم کند اگر چہ خلافِ طبعِ خود باشد، واجب است کہ آں را بطِیبِ خاطر قبول کند، مکروہ داشتن آں کفر است ومستلزم انکارِ شرع ☆

عُجب وتکبر کردن ونفس خود را از دیگراں بہتر دانستن وخلق را حقیر دانستن حرام است، حق تعالیٰ می فرماید: نفسِ خود را بہ پاکی یاد مکنید بلکہ خدا ہر کرامی خواہد پاک می کند و اعتبار مر خاتمہ راست و خاتمہ کسے را معلوم نیست کہ چہ طور خواہد بود☆ در حدیث آمدہ کہ حق تعالیٰ بعض کساں را بہشتی نوشتہ است وتمام عمر عملِ دوزخ می کند د آخر کار تائب می شود وعملِ بہشت می کند، بہشتی می شود☆ وبعض کساں را دوزخی نوشتہ د

تمام عمر عمل بہشت می کند، آخر کار نوشتۂ ازلی غالب می آید و عملِ دوزخ می کند، دوزخی می شود☆

تفاخر بہ انساب حرام است و نیز تکاثر بمال و جاہ حرام، خداوند تعالیٰ فرمودہ کہ کریم نزدِ خدا متقی تر است☆

بازی کردن بہ شطرنج یا چوسر یا مانندِ آں حرام است و اگر در آں مال مشروط باشد قمار باشد و حرام قطعی و گناہِ کبیرہ باشد و منکر حرمتِ آں کافر و نیز لعب پرانیدن کبوتر یا جنگانیدن مرغ و مانندِ آں حرام است☆ کسے کہ بر تو احسان کند، شکرِ او کردن و مُکافاتِ او نمودن مستحب است یا واجب و انکار کردن و کفر آں نمودن معصیت است چہ ہر کہ شکرِ بندہ نہ کردہ شکرِ خدا ہم نہ کند☆

کثرتِ دُرود بر پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم مستحب است خالی بودنِ مجلس از ذکرِ خدا و دُرود بر پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم مکروہ است☆

مرد را تشبُّہ بزناں و زناں را تشبُّہ بہ مرداں و مسلم را تشبّہ بکفّار و فسّاق حرام است☆

حقوق مسلمان بر مسلمان شش چیز است: عیادت مریض، حضور جنازہ، قبولِ دعوت و سلام، تشمیتِ عاطس، خیر خواہی ہم در حضور و ہم در غَیبت☆

باید کہ دوست دارد مسلمان برائے مسلماناں آنچہ برائے نفسِ خود دوست دارَد و مکروہ دارد در حقِ آنہا آنچہ برائے خود نہ پسند و ردِّ سلام واجب است☆

آنچہ در احادیث از گناہائے کبائر وارد شدہ بشماریم: شرک، نافرمانیِ والدین، قتلِ نفس، قسمِ دروغ، شہادتِ دروغ، دُشنام مُحصِنہ، خوردنِ مالِ یتیم، خوردنِ رِبا، گریختن از جنگِ کفار، قتلِ فرزند چنانکہ کفارِ عرب دختراں را قتل می کردند، زنا خصوصاً

بازنِ ہمسایہ، سرقہ، قطع طریق، بغاوت یعنی برامامِ عادل، سحر کردن☆

درحدیث آمدہ کہ بزرگ تر کبائر آں است کہ کسے پدر و مادرِ خورد را دشنام دہد☆ گفتند: والدین را چگونہ کسے دُشنام دہد؟ فرمود: والدینِ دیگرے را دُشنام دہد او والدینِ ایں را دشنام دہد☆

درحدیث آمدہ علامتِ منافق ایں است: دروغ گوئی، وعدہ خلافی، خیانت در امانت، غدر بعد عہد، دشنام در مُنازعت☆

انتخاب از کریمؔا سعدی علیہ الرحمۃ

کریما ببخشائے برحالِ ما ۔۔۔ کہ ہستم اسیرِ کمندِ ہوا

نداریم غیر از تو فریادرس ۔۔۔ توئی عاصیاں را خطابخش و بس

نگہدار مارا زراہِ خطا ۔۔۔ خطا درگذار و صوابم نما

درثنائے پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم

زباں تا بُود در دہاں جائے گیر ۔۔۔ ثنائے محمد (ﷺ) بود دل پذیر

حبیبِ خدا اَشرفِ انبیا ۔۔۔ کہ عرشِ مجیدش بود متکا

سوارِ جہانگیر یکراں بُراق ۔۔۔ کہ بگذشت از قصر نیلی رواق

درصفتِ تواضع

دلا گر تواضع کنی اختیار ۔۔۔ شود خلقِ دنیا ترا دوستدار

تواضع بود مایۂ دوستی ۔۔۔ کہ عالی بود پایۂ دوستی

تواضع کند مرد را سرفراز | تواضع بود سروراں را طراز
تواضع کند ہر کہ ہست آدمی | نہ نہبد زمردم بجز مردمی
تواضع کند ہوشمندے گزیں | نہد شاخ پُرمیوہ سر برزمیں
تواضع بود حرمت افزاے تو | کند در بہشتِ بریں جاے تو

در مذمّتِ تکبّر

تکبر مکن زینہار اے پسر | کہ روزے زدستش در آئی بسر
تکبر ز دانا بود ناپسند | غریب آید ایں معنی از ہوشمند
تکبر بود عادتِ جاہلاں | تکبر نیاید زصاحب دِلاں
تکبر عزازیل را خوار کرد | بزندانِ لعنت گرفتار کرد
تکبر بود مایۂ مُدبَری | تکبر بود اصل بدگوہری
چو دانی تکبر چرا میکنی | خطا میکنی و خطا میکنی

در فضیلتِ علم

بنی آدم از علم یابد کمال | نہ از حشمت و جاہ و مال و منال
پئے علم چوں شمع باید گداخت | کہ بے علم نتواں خدارا شناخت
خردمند باشد طلب گارِ علم | کہ گرم است پیوستہ بازارِ علم
کسے را کہ شد در ازل بخت یار | طلب کردنِ علم کرد اختیار
طلب کردنِ علم شد بر تو فرض | دگر واجب است از پئش قطع ارض

بدو دامنِ علم گیر استوار — کہ علمت رساند بدارالقرار
میاموز جز علم گر عاقلی — کہ بے علم بودن بود جاہلی

در امتناع از صحبتِ جاہلاں

دلا گر خرد مندی و ہوشیار — مکن صحبتِ جاہلاں اختیار
زجاہل گریزندہ چوں تیر باش — نیامیختہ چوں شکر شیر باش
ترا اژدہا گر بود یار غار — از آں بہ کہ جاہل بود غم گسار
اگر خصم جانِ تو عاقل بود — بہ از دوستدارے کہ جاہل بود
زجاہل نیاید جز افعالِ بد — وزو نشنود کس جز اقوالِ بد
سر انجامِ جاہل جہنم بود — کہ جاہل نکوعاقبت کم بود
زجاہل حذر کردن اولیٰ بود — کزو ننگِ دنیا و عقبیٰ بود

در صفتِ طاعت و عبادت

کسے راکہ اقبال باشد غلام — بود میلِ خاطر بطاعت مُدام
نشاید سر از بندگی تافتن — کہ دولت بطاعت تواں یافتن
سعادت زطاعت مُیسّر شود — دل از نورِ طاعت مُنوّر شود
زطاعت نہ پیچد خرد مند سر — کہ بالا زطاعت نباشد ہنر
بہ آبِ عبادت وضو تازہ دار — کہ فردا ز آتش شوی رَستگار

نماز از سَر صدق برپاے دار | کہ حاصل کنی دولت پاے دار
زطاعت بود رُوشنائی جاں | کہ رُوشن ز خورشید باشد جہاں
پرستندۂ آفرینندہ باش | درایوان طاعت نشینندہ باش
اگر حق پرستی کنی اختیار | در اقلیم دولت شوی شہر یار

درصفتِ وفا

دلا در وفا باش ثابت قدم | کہ بے سکہ رائج نباشد درم
زراہِ وفا گرنہ پیچی عِناں | شوی دوست اندر دلِ دشمناں
مگرداں زکوے وفا روے دل | کہ در روے خالق نباشی خجل
جدائی ز احباب کردن خطاست | بُریدن زیاراں خلافِ وفاست

درفضیلتِ شکر

کسے راکہ باشد دلِ حق شناس | نشاید کہ بندد زبانِ سپاس
نفَس جز بشکرِ خدا برمیار | کہ واجب بود شکرِ پروردگار
ترا مال و نعمت فُزاید ز شکر | ترافتح از در در آید ز شکر
اگر شکرِ حق تا بروزِ شمار | گزاری نباشد یکے از ہزار
ولے گفتنِ شکر اولیٰ تراست | کہ اسلام را شکرِ حق زیوراست
گر از شکرِ ایزد نہ بندی زباں | بدست آوری دولتِ جاوداں

درصفتِ راستی

دلا راستی گر کنی اختیار | شود دولت ہمدم و بختیار
نہ پیچد سر از راستی ہوشمند | کہ از راستی نام گردد بلند

دم از راستی گر زنی صبح وار
زتاریکیِ جہل گیری کنار

مزن دم بجز راستی زینہار
کہ دارد فضیلت ہمیں بریسار

بہ از راستی در جہاں کار نیست
کہ در گلبُنِ راستی خار نیست

در مذمتِ کذب

کسے را کہ ناراستی گشت کار
کجا روزِ محشر شود رَستگار

کسے راکہ گردد زبانِ دروغ
چراغِ دلش را نباشد فروغ

دروغ آدمی را کند شرمسار
دروغ آدمی را کند بے وقار

دروغ اے برادر مگو زینہار
کہ کاذب بُود خوار و بے اعتبار

ناراستی نیست کارے بتر
ازو کم شود نامِ نیک اے پسر

اِنتخاب از پندنامۂ شیخ عطار علیہ الرحمۃ

حمدِ خدائے تعالیٰ

حمد بے حد مر خدائے پاک را
آنکہ ایماں داد مشتِ خاک را

اوست سلطاں ہرچہ خواہد آں کند
عالمے را در دمے ویراں کند

ہست سلطانی مسلّم مر او را
نیست کس را زہرۂ چون و چرا

آں یکے را گنج و نعمت می دہد
دیگرے را رنج و زحمت می دہد

آں یکے را زر و صد ہمیاں دہد
دیگرے در حسرتِ ناں، جاں دہد

آں یکے برتخت باصد عز و ناز
دیگرے کردہ دَہاں از فاقہ باز

آں یکے پوشیدہ سَنجاب و سَمُور
دیگرے خفتہ برہنہ بر تنور

آں یکے بربستر کم خاب و نخ
دیگرے بر خاکِ خواری بستہ یخ

طرفۃ العینے جہاں برہم زند
کس نمی آرد کہ آنجا دم زند

بے پدر فرزند پیدا او کند
طفل را در مہد گویا او کند

مُردۂ صد سالہ را حے می کند
ایں بجز حق دیگرے کے می کند

از زمین خشک رویاند گیاہ
آسماں را بے ستوں دارد نگاہ

ہیچ کس در ملکِ او انباز نے
قول او را لحن نے آواز نے

در نعت سید المرسلین صلی اللہ علیہ وسلم

بعد ازیں گویم نعت مُصطفٰی
آں کہ عالم یافت از نورش صفا

سیدُ الکونین ختم المرسلیں
آخر آمد بود فخر الاوّلیں

آں کہ آمد نُہ فلک معراج او
انبیا و اولیا محتاج او

شد وجودش رحمۃ للعالمیں
مسجدِ او شد ہمہ روئے زمیں

صدہزاراں رحمتِ جاں آفریں
بر وے و بر آل پاکِ طاہریں

ہر دم ازما صد درود و صد سلام
بر رسول و آل و اصحابش تمام

مناجات

بادشاہا جرمِ مارا در گزار
ما گنہگاریم و تو آمرزگار

تو نکوکاری و ما بد کردہ ایم
جرم بے اندازہ و بے حد کردہ ایم

سالہا در بند عصیاں گشتہ ایم
آخر از کردہ پشیماں گشتہ ایم

روز و شب اندر معاصی بودہ ایم
غافل از امر و نواہی بودہ ایم

بے گنہ نگذشت بر من ساعتے
با حضورِ دل نہ کردم طاعتے

بر در آمد بندۂ بگریختہ
آبروئے خود زعصیاں ریختہ

مغفرت دارد امید از لطفِ تو
زانکہ خود فرمودۂ لا تقنطوا

بحرِ الطافِ تو بے پایاں بود
ناامید از رحمت شیطاں بود

نفس و شیطاں زد کریما راہ من
رحمت را کن شفاعت خواہِ من

چشم دارم کز گنہ پاکم کنی
پیش ازاں کاندر لحد خاکم کنی

اندر آں دم کز بدن جانم بَری
از جہاں بانور ایمانم بَری

ترغیب خاموشی

اے برادر گر تو ہستی حق طلب
جز بفرمانِ خدا مکشاے لب

عاقلاں را پیشہ خاموشی بُوَد
پیشہ جاہل فراموشی بود

خاموشی از کِذب وغیبت واجب است
ابلہ است آں کو بگفتن راغب است

اے برادر جز ثنائے حق مگو
قولِ خود را از برائے ذق مگو

دل ز پُر گفتن بمیرد در بدن
گر چہ گفتارت بود دُرِّ عدن

عمل خالص

گر تو باشی اہل ایماں اے عزیز!
پاک داری چار چیز از چار چیز

از حسد اول تو دل برا پاک دار
خویشتن را بعد ازاں مومن شمار

پاک دار از کذب و از غیبت زباں
تا کہ ایمانت نیُفتد در زِیاں

پاک گر داری عمل را از ریا
شمع ایماں را ترا باشد ضیا

چوں شکم را پاک داری از حرام
مرد ایماں دار باشی و السلام

منع از کثرت خواب وطعام

زآب و نان تا لب شکم راپُر مساز
ہمچو حیواں بہر خود آخور مساز

روز کم خور گر چہ صائم نیستی
پُر مخور آخر بہائم نیستی
ایکہ در خوابی ہمہ شب تا بروز
بہر گورِ خود چراغے بر فروز
خواب و خور جز پیشہ انعام نیست
خفتگاں را بہرہ از اِنعام نیست

منع از خود آرائی و خود ستائی

خود ستائی پیشہ شیطاں بُوَد
ہر کہ خود را کم زند مرداں بُوَد
گفت شیطاں من ز آدم بہترم
تا قیامت گشت ملعوں لا جَرم
از تواضع خاکِ مردم می شود
نور، نار از سرکشی گم می شود
راندہ شد ابلیس از مستکبری
گشتہ مقبول آدم از مستغفِری
اللہ پست افتد زبردستش کند
خوشہ چوں سر بر کشد پستش کند

نشانِ ابلہی

چار چیز آمد نشانِ ابلہی
با تو گویم تا بیابی آگہی
عیب خود را بد نبیند در جہاں
باشد اندر جستنِ عیب کساں
تخم بُخل اندر دلِ خود کاشتن
آنکہ امیدِ سخاوت داشتن
ہر کہ خَلق از خُلق او خوشنود نیست
ہیچ قدرش بر درِ معبود نیست
ہر کہ اورا پیشہ بد خوئی بُوَد
کارِ او پیوستہ بد گوئی بُوَد

تاکید بیادِ حق

باش دائم اے پسر در یادِ حق
گر خبرداری ز عدل و دادِ حق
زندہ دار از ذکر صبح و شام را
در تغافل مگذار آں/ ایام را
یادِ حق آمد غذا ایں روح را
مرہم آمد ایں دلِ مجروح را

گر زمانے غافل از رحماں شوی | اندراں دم ہمدمِ شیطاں شوی
مومنا ذکرِ خدا بسیار گو | تا بیابی در دوعالم آبرو
ذکر را اخلاص می باید نخست | ذکر بے اخلاص کے باشد درست
ہست ہر ہر عُضو را ذکرِ دگر | ہفت اعضا ہست ذاکر اے پسر!
ذکرِ چشم از خوفِ حق بگریستن | باز در آیات او نگریستن
یاریِ ہر عاجز آمد ذکرِ دست | ذکرِ پا خویشاں زیارت کردن است
استماعِ قولِ رحماں ذکرِ گوش | تا توانی روز و شب در ذکر کوش
اشتیاقِ حق بُوَد ذکرِ دِلَت | کوش تا ایں ذکر گردد حاصلت
خواندنِ قرآں بود ذکر لساں | ہر کرا ایں نیست ہست از مفلِساں
شکر نعمتہاے حق می کن مدام | تا کند حق بر تو نعمتہا تمام
حمدِ خالق بر زباں دار اے پسر! | عمر تا برباد ندہی سر بسر
لب مجنباں جز بذکرِ کردگار | زانکہ پاکاں را ہمیں بود ست کار

سعادت

بر سعادت چار چیز آمد دلیل | شرحِ ایں ہر چار بشنو اے خلیل!
از سعادت ہر کرا باشد نشاں | باشدش تدبیرہا با دوستاں
ہر کرا باشد سعادت رہنما | صبر دارد از جفاے ناسزا
ہر کرا بخت و سعادت گشت یار | درجہاں باشد بدشمن سازگار
گر تو خود تارِ ہوا را گشتہٖ | داں کہ از اہل سعادت گشتہٖ

چار چیز را حقیر نباید شُمُرد

چار چیز آمد بزرگ و معتبر | می نماید مُحرد لیکن در نظر

زاں یکے خصم است ودیگر آتش است
باز بیماری کز و دل ناخوش است

چارمی دانش کہ آراید ترا
ایں ہمہ تا خُرد نماید ترا

ہر کہ در چشمش عدو باشد حقیر
از بلاے او کند روزے نفیر

ذرّۂ آتش چو شد افروختہ
بنی ازوے عالمے را سوختہ

علم گر اندک بود خوارش مدار
زانکہ دارد علم قدرے بیشمار

رنج اندک را بکن غم خوارگی
ورنہ بنی عجز در بے چارگی

دردِ سر را گر نجوید کس علاج
خوف آں باشد کہ بر گردد مزاج

باش از قولِ مخالف پُر حذر
پیش ازاں کز پادرآئی اے پسر

آتشِ اندک تواں کشتن بآب
واے آں ساعت کہ گیرد التہاب

مذمت خشم وغضب

اے پسر ہر کس کہ دارد چار چیز
چار دیگر ہم شود موجود نیز

عاقبت رسوائی آید از لجاج
خشم را نکند پشیمانی علاج

بے گماں از کبر خیزد دشمنی
حاصل آید خواری از کاہل تنی

چوں لجوجی درمیاں پیدا شود
بندہ از شومیِ او رسوا شود

خشمِ خود را چوں کہ داند جاہلے
جز پشیمانی نباشد حاصلے

ہر کہ گشت از کبر بالا گردنش
دوستاں گردند آخر دشمنش

کاہلی را ہر کہ سازد پیشہ
آید از خواری بپایش تیشہ

خشمِ خود را گر فرد نخورد کسے
عاقبت بیند پشیمانی بسے

ہر کہ او افتادہ و تن پرور است
نیست آدم کمتر از گاؤ خر است

بیان چار چیز کہ گردانیدن آں محال است

چار چیز است آنکہ بعد از رفتنش — از محالات است بازآوردنش
چوں حدیثے رفت ناگہ بر زباں — یا کہ تیرے جَست بیروں از کماں
باز چوں آرد حدیثے گفتہ را — کس نگرداند قضاے رفتہ را
باز کہ گردد چو تیر انداختی — ہمچنیں عمرت کہ ضائع ساختی
ہر کہ بے اندیشہ گفتارش بُوَد — پس ندامتہاے بسیارش بود
تا نہ گفتی می توانی گفتنش — چوں بگفتی کے تواں نہفتنش

بیان چار چیز کہ خواری آرد

چار چیزت بر دہد از چار چیز — نشنود ایں نکتہ جُز اہل تمیز
ہر کہ زو صادر شود ایں چار کار — بیند او چارِ دگر بے اختیار
چوں سُوال آوَرد گردَد خوار مرد — ماند تنہا ہر کہ استخفاف کرد
ہر کہ در پایانِ کار ننگرد — عاقبت روزے پشیمانی خورد
ہر کہ نہ کند احتیاطِ کارہا — بر دلش آخر نشیند بارہا
ہر کہ گشت از خوے سازگار — دوستاں بیشک کنند ازوے فرار

عطاے حق

چار چیز است از عطاہاے کریم — با تو گویم یاد گیرش اے سلیم!
فرضِ حق اوّل بجا آوردن است — والدین از خویش راضی کردن است
حکم دیگر چیست؟ با شیطاں جہاد — چارمی نیکی بخلقِ نامراد

در بیان آنکہ آبرو ریزد

دور باش از پنج خصلت اے پسر — تا نریزد آبرویت در نظر
اوّلا کم گوئی بامردم دروغ — زانکہ گردی از دروغت بے فروغ
ہر کہ استہزا کند با مہتراں — آبروے خود بریزد بے گماں
پیش مردم ہر کرا نبود ادب — گر بریزد آبرو نبُوَد عجب
از سنگساراں مباش اے نیک خوے — کز سنگساری بریزد آبروے
اے پسر با مہتراں کم تر ستیز — و ز حماقت آبروے خود مریز
گر بعالم آبروے بایدت — دائما خُلق نکو می بایدت
ہر کہ آہنگِ سنگساری کند — ز آبروے خویش بیزاری کند
جز حدیث راست بامردم گلوے — تانہ گردد آبرویت آب جوے
از خلاف از خیانت باش دور — تا بود پَیوستہ در روحِ تو نور
گر ہمی خواہی کہ گویندت نکو — اے برادر ہیچ کس را بد مگو
تا نباشی در جہاں اندوہگیں — از حسد در روزگار کس مبیں

در بیان آنکہ آبرو بیفزاید

از سخاوت آبرو افزوں شود — وز بخیلی بے خِرَد ملعوں شود
ہر کرا بر خَلق بخشایش بود — آبروے او در افزِایش بود
باش دائم بردبار و باوفا — تا بروے خویش بینی صد ضیا
بردباری جوے و بے آزار باش — تا کہ گردد در ہنر نامِ تو فاش
تابماند رازت از دشمن نہاں — سِرّ خود بادوستاں کمتر رساں

تا نگردی پیشِ مردم شرمسار
آنچہ خود نہادہ باشی بردار

اے برادر پردۂ مردم مدر
تا نہ درد پردہ ات شخصے دگر

باہوائے دل مکن زنہار کار
تا نیارد پس پشیمانیت بار

تا زبانت نبود اے خواجہ دراز
دست کوتہ دار و ہر جانب ممتاز

قدرِ مردم را شناس اے محترم
تا شناسد دیگرے قدر تو ہم

ہر کرا قدرے نباشد در جہاں
زندہ مشمارش کہ ہست از مردگاں

از قناعت ہر کرا نبوَد نشاں
کے توانگر سازدش اہلِ جہاں

بر عدوٗ خویش چوں یابی ظفر
عفو پیش آر وز جرمش در گزر

دائما می باش از حق ترسگار
نیز باش از رحمتش امیدوار

باتواضع باش خو کن باادب
صحبتِ پرہیزگاراں می طلب

صبر و علِم و حِلم تریاقِ دل اند
حرص و بغض و کینہ زہرِ قاتل اند

ہمچو تریاق اند دانایانِ دہر
قاتل اند اے خواجہ ناداناں چو زہر

مردم از تریاق می یابدِ نجات
خود کسے از زہر کے یابد حیات

فخرِ جملہ کارہا نان دادن است
در بروے دوستاں بکشادن است

گر چہ دانا باشی و اہلِ ہنر
خویش را کمتر ز ہر ناداں شمر

معرفت اللہ

معرفت حاصل کن اے جانِ پدر
تا بیابی از خدائے خود خبر

ہر کہ عارف شد خدائے خویش را
در فنا بیند بقائے خویش را

ہر کہ او عارف نباشد زندہ نیست
قربِ حق را لائق و ارزندہ نیست

ہر کہ اورا معرفت حاصل نشد
ہیچ با مقصودِ خود و اصل نشد

نفسِ خودرا چوں تو بشناسی دلا
حق تعالٰی را بدانی باعطا
عارف آں باشد کہ باشد حق شناس
ہر کہ عارف نیست گردد ناسپاس
ہست عارف را بدل مہر و وفا
کارِ عارف جملہ باشد باصفا
ہرکہ اورا معرفت بخشد خدا
غیرِ حق را در دلِ او نیست جا

صدقہ

تا اماں یابی ز قہرِ کردگار
صدقہ می دِہ در نہاں و آشکار
صدقہ دِہ ہر بامداد و ہرپگاہ
تابلاہا از تو گرداند اللہ
ہر کہ اورا خیر عادت می شود
بیگماں عمرش زیادت می شود
آنکہ نیکی می کند در حقِ ناس
بہترین مردماں اورا شناس
آنکہ ازوے ہست مردم راضرر
درمیانِ خَلق زوبُود بَتر
دیں ندارد ہرکہ نبود ترس گار
نیست عقل آں راکہ باشدنا بکار
باوَرَع باش اے پسر گرمومنی
کافری از قہرِ حق گرایمنی

تعظیم مہمان

اے بَرادر! میہماں را نیک دار
ہست مہماں از عطاے کردگار
میہماں روزی بخود می آورد
پس گناہِ میزباں رامی بَرد
ہرکرا اختیار دارد دشمنش
باز دارد میہماں از مسکنش
اے برادر! دار مہماں را عزیز
تابیابی عزت از رحماں تو نیز
ہرکرا شد طبع از مہماں ملول
ازوے آزردہ خدا وہم رسول
بندہ کو خدمتِ مہماں کند
خویش راشائستۂ رحماں کند

از تکلف دور باش اے میزباں / تا گرانی نبودت از میہماں
نان بده بر جائعاں بہرِ خدا / تا دہندت در بہشت عدن جا
باتنِ عور آنکہ بخشد جامۂ / حق دہد اورا ز رحمت نامۂ
گر براری حاجتِ محتاج را / بر سرِ اقبال یابی تاج را
ہر کرا باشد بدولت بخت یار / خیر وَرْ زَد در نہاں و آشکار
تا نخوانندت بخوانِ کس مَرَو / در پئے مُردار چوں کرگس مَرَو
گر کنی خیرے تو آں از خود مبیں / ہر چہ بینی نیک بیں و بد مبیں

نصائح دینی ودُنیوی

خواب کم کن اول روز اے پسر / نفس را بدخو میاموز اے پسر
آخر روزت نِکو نبود منام / پیش شامت خواب ہم آمد حرام
اہلِ حکمت رانمی آید صواب / درمیانِ آفتاب و سایہ خواب
دست را بر رُخ زدن شوم است شوم / استماع علم کن زاہلِ علوم
شب در آئینہ نظر کردن خطا است / روز گر بینی تو رُوے خود رواست
خانہ گر تنہا و تاریکت بُوَد / مونسے باید کہ نزدیکت بود
دست را کم زن تو در زیرِ زَنَخ / نزدِ اہلِ علم سرد آمد چو یخ
چارپایاں را چو بینی در قطار / درمیان شاں نیائی زینہار
تا فزاید قدر و جاہت را خدا / روز و شب می باش دائم در دعا
تا شود عمرت زیادہ در جہاں / رو نکوئی کن نکوئی در نہاں
تا نکاہد روزیت در روزگار / معصیت کم کن بعالم زینہار
ہر کہ رو دَر فسق و در عصیاں کند / ایزد اندر رزقِ او نقصاں کند

کم شود روزی ز گفتار دروغ
در سخن کذّاب را نبوَد فروغ

فاقہ آرد خواب بسیار اے پسر!
خواب کم کن، باش بیدار اے پسر!

ہرکہ در شب خواب عریاں می کند
در نصیبِ خویش نقصاں می کند

بَول عریاں ہم فقیری آوَرَد
اَندُہِ بسیار پیری آوَرَد

در جنابت بد بود خوردن طعام
ناپسند است ایں بنزد خاص و عام

ریزۂ ناں را میفگن زیرِ پا
گرہمی خواہی تو نعمت از خدا

شب مزن جاروب ہرگز خانہ در
خاکروبہ ہم مَنِہ در زیرِ سر

گر بخوانی باب و مامت را بنام
نعمتِ حق بر تو می گردَد حرام

گر بَہ ہر چوبے کنی دنداں خلال
بے نوا گردی و اُفتی در ملال

دست را ہرگز بخاک و گل مشوے
از برائے دست شستن آب جوے

اے پسر بر آستانِ در منشیں
کم شود روزی زکردار چنیں

تکیہ کم کن نیز در پہلوے در
باش دائم از چنیں خصلت بدر

در خلاجا گر طہارت می کنی
وقت خود را داں کہ غارت می کنی

جامہ بر تن نشاید دوختن
باید از مرداں ادب آموختن

گربدامن پاک سازی روے خویش
روزیت کم گردد اے دَرویش بیش

دیر رَو بازارِ بیروں آے زود
زانکہ از رفتن نیابی ہیچ سود

نیک نبود گر کُشی از دَم چراغ
رہ مدہ دُودِ چراغ اندر دماغ

کم زن اندر ریش شانہ مشترک
زانکہ آں خاصِ تو باشد خوشترک

از گدایاں پارہ ہاے ناں مخر
زانکہ می آرد فقیری اے پسر!

دورکن از خانہ تارِ عنکبوت
باشد اندر ماندنش نقصانِ قوت

خرج را بیروں زاندازہ مکن
خشک ریشِ خویش راتازہ مکن

دسترس اگر باشدت تنگی مکن
چونکہ رہواری برہ لنگی مکن

در بیان آنکہ دوستی رانشاید

دوستِ بد باشد زیاں کار اے پسر! تو طمع زاں دوست بردار اے پسر!
ہرکہ می گوید بدیہاے تو فاش دوست مشمارش باو ہمدم مباش
دوستی ہرگز مکن با بادہ خوار از چناں کس خویشتن را دُور دار
منعمے گر می کند ترکِ زکوٰۃ دور ازوے باش تاداری حیوٰۃ
دورشو زانکس کہ خواہد از تو سُود گر سرِ خود بر قدمہاے تو سُود
اے پسر از سود خواراں کن حَذر خصم ایشاں شد خداے دادگر
آنکہ از مردم ہمے گیرد رِبا زینہار اورا نگوئی مرحبا

غم خواریِ مردم

برسرِ بالینِ بیماراں گذر زانکہ ہست ایں سنّتِ خیر البشر
ناتوانی تشنہ را سیراب کن در مجالس خدمتِ اصحاب کن
خاطرِ اَیتام را دریاب نیز تاترا پیوستہ دارد حق عزیز
چوں شود گریاں یتیمے ناگہاں عرشِ حق در جنبش آید آں زماں
چوں یتیمے را کسے گریاں کند مالک اندر دوزخش بریاں کند
آنکہ خنداند یتیمے خستہ را بازیابد جنت در بستہ را
ہرکہ اَسرارت کند فاش اے پسر! از چناں کس دورمی باش اے پسر!
در جوانی دار پیراں را عزیز تاعزیزِ دیگراں باشی تو نیز
بر ضعیفاں گر ببخشائی رواست کیں زسیر تہاے خوب اولیاست

برسرِ سیری مخور ہرگز طعام | تا نمیرد در بدن قلب اے غلام
علتِ مردم ز پُرخواری بود | خوردنِ پُر تخم بیماری بود
راحتے نبود حسود شوم را | کاذب بدبخت را نبود وفا
توبہ بدخو کجا محکم بود | مر بخیلاں را مُروّت کم بود
تا شود دینِ تو صافی چوں زُلال | باش دائم طالبِ قوتِ حلال
آنکہ باشد درپئے قوتِ حرام | درتنِ او دل ہمی میرد تمام

در صلۂ رحم

رو بپرسیدن بر خویشانِ خویش | تا کہ گردد مدتِ عمرِ تو بیش
ہرکہ گرداند ز خویشاں رُو | بیگماں نقصاں پذیرد عمرِ او
ہرکہ او ترکِ اقارب می کند | جسمِ خود قوتِ عقارب می کند
ہرکہ او از خویشِ خود بیگانہ شد | نامش از روے بدی افسانہ شد

خاتمہ

اہلِ دیں را ایں قدر کافی بود | اہل دنیا را ہمیں وافی بود
ہرکہ اینہا را بداند عاقل است | و انکہ اینہا کار بندد کامل است
در جوارِ انبیا دار السلام | ہمنشینِ اولیا باشد مُدام

دُعا

یارب آں ساعت کہ جاں برلب رسد | جسم پژمردہ بتاب و تب رسد
شربتِ شہدِ شہادت نوشیم | خلعت راہِ سعادت پوشیم
چوں ندارم در دو عالم جز تو کس | ہم تو می باشی مرا فریادرس